

JURNALUL PORTUGHEZ

Mircea Eliade (București, 28 februarie 1907 – Chicago, 22 aprilie 1986) a făcut studii de filozofie la București, încheiate cu o teză despre filozofia Renașterii (1928), și la Calcutta, India (decembrie 1928–decembrie 1931). Își susține doctoratul în filozofie, la București, cu o lucrare despre gândirea și practicile yoga (1933). Între anii 1933 și 1940, simultan cu o intensă activitate teoretică, beletristică și publicistică, ține cursuri de filozofie și de istorie a religiilor la Universitatea din București. În timpul războiului, este atașat cultural al Ambasadei României la Londra (1940–1941) și al legației române de la Lisabona (1941–1945).

Din 1945 se stabilește la Paris, unde predă istoria religiilor, întâi la École Pratique des Hautes Études (până în 1948), apoi la Sorbona. Invitat în S.U.A., după un an de cursuri ținute ca *Visiting Professor* pentru „Haskell Lectures“ (1956–1957), acceptă postul de profesor titular și de coordonator al Catedrei de istorie a religiilor (din 1985, Catedra „Mircea Eliade“) a Universității din Chicago.

Cronologia opereii științifice și filozofice (prima ediție a volumelor): *Solilocvii* (1932); *Oceanografie* (1934); *Alchimia asiatică* (1935); *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne* (1936); *Cosmologie și alchimie babiloniană* (1937); *Fragmentarium* (1939); *Mitul reintegrării* (1942); *Salazar și revoluția în Portugalia* (1942); *Insula lui Euthanasius* (1943); *Comentarii la Legenda Meșterului Manole* (1943); *Os Romenos, Latinos do Oriente* (1943); *Techniques du Yoga* (1948); *Traité d'histoire des religions* (1949); *Le Mythe de l'éternel retour* (1949); *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase* (1951); *Images et symboles* (1952); *Le Yoga. Immortalité et liberté* (1954); *Forgerons et alchimistes* (1956); *Das Heilige und das Profane*, 1957 (*Le Sacré et le profane*, 1965); *Mythes, rêves et mystères* (1975); *Birth and Rebirth*, 1958 (*Naissances mystiques*, 1959); *Méphistophélès et l'Androgyne* (1962); *Patañjali et le Yoga* (1962); *Aspects du mythe* (1963); *From Primitives to Zen* (1967); *The Quest*, 1969 (*La Nostalgie des origines*, 1970); *De Zalmoxis à Gengis-Khan* (1970); *Religions australiennes* (1972); *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions* (1976); *Histoire des croyances et des idées religieuses I–III* (1976–1983); *Briser le toit de la maison* (1986).

Redactor: S. Skultéry
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Stănescu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Livco Design

© Sorin Alexandrescu,
© HUMANITAS, 2026, pentru prezenta ediție.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Eliade, Mircea
Jurnalul portughez / Mircea Eliade;
st. introd. de Sorin Alexandrescu. –
București: Humanitas, 2026
ISBN 978-973-50-9220-7
I. Alexandrescu, Sorin (pref.)
821.135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

Notă asupra ediției 2010

Prezenta ediție a *Jurnalului portughez* reia textul Jurnalului din ediția Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri* (vol. I, pp. 93–383), prefată și îngrijire de ediție de Sorin Alexandrescu, studii introductive, note și traduceri de Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu, Mihai Zamfir, traduceri din portugheză și glosar de nume de Mihai Zamfir, Humanitas, București, 2006. Lucrarea a apărut în două volume (vol. I: studiile introductive „Cumpăna apelor“ de Sorin Alexandrescu, „Lisabona“ de Florin Țurcanu și „Mircea Eliade și Portugalia“ de Mihai Zamfir; *Jurnalul portughez*; *Jurnalul românului „Viață nouă“* [1940–1942]; Note despre fostul rege Carol la Lisabona; Rapoarte diplomatice; Corespondență inedită [din arhiva familiei]; Corespondență publicată; vol. II: Studii istorice; Articole, interviuri; Lucrări beletristice; Glosar de nume; Indice de nume; Indice de denumiri geografice).

Structurarea celor două volume ale ediției I a stat sub semnul deciziei editorilor de a reuni toate textele elaborate de Mircea Eliade în perioada 1941–1945, perioada misiunii diplomatice lusitane a autorului (creații personale și texte oficiale deopotrivă).

Prezentul volum conține textul *Jurnalului portughez* ca atare, obținut și adus în țară de Florin Țurcanu de la Biblioteca Regenstein din Chicago și tipărit pentru prima oară în ediția Humanitas citată.

EDITURA

Cumpăna apelor, sau despre Mircea Eliade în Portugalia¹

În ciuda activității intense a lui Mircea Eliade la Ambasada României din Lisabona, între 1941 și 1945, oamenii și locurile din Portugalia n-au devenit niciodată personaje ori scene concrete în literatura sa autobiografică, precum cele din India sau România. Mici intrigi sau neînțelegeri au avut loc în jurul lui, la ambasada României din Lisabona, ca și la cea precedentă, mult mai scurtă, de la Londra, dar Eliade nu dă impresia că a fost implicat la fel de adânc în acestea precum a fost în viața sa personală, ca și în cea publică din India, mai înainte, așa cum ne arată romanul său *Maitreyi*.

Intrigi

Despre intrigile de la Ambasada României din Londra aflăm mai mult din biografiile scrise despre Eliade decât din scrierile lui proprii, iar pe cele de la Lisabona el însuși se mulțumește să le consemneze rapid, deși cu amărăciune: „Aflu că ministrul Cădere m-a «lucrat» la București. Vrea în

1. Prezentul studiu dezvoltă și analizează mai adânc diferite aspecte ale introducerii mele la *Jurnalul portughez*, de Mircea Eliade (Humanitas, 2010), fără a mai prezenta rezumativ conținutul său, ca atunci.

orice chip să scape de mine, deși își dă bine seama că, dacă România există astăzi în Portugalia ca realitate, iar nu ca relații diplomatice, se datorează în primul rând muncii și prezenței mele“ (*Jurnalul portughez*, 9 martie 1944).² Eliade reacționează mai apăsător, deși nu public, numai în două situații. Pe 20 iulie 1941 scrie despre vizita oficială în Portugalia a lui Pamfil Șeicaru³: „Toate massacrele, toate lagărele, toate umilințele [...], ca să se ajungă din nou [...] la eternul nostru Pamfil, care a terorizat toți regii și toate guvernele, dar a căzut întotdeauna în picioare“. Se desprinde din aceste scurte note amărăciunea lui Eliade în fața a ceea ce am putea numi o criză cronică de reprezentare a României: tragediile naționale nu duc nici la schimbarea instituțiilor, nici a personalului lor; politicienii rămân etern pe aceleași posturi. Nimeni nu pare să-și dea seama că apariția unui Șeicaru în acel loc și în acel moment nu era numai cinică în raport cu România, ci și iresponsabilă în raport cu imaginea și interesele acesteia în locul respectiv: „Și vorbește întotdeauna cu glas tare, sigur, în franțuzeasca lui pitoresc incorectă. Zâmbetul lui António Eça de Queiroz, ascultându-l“⁴.

2. Victor Cădere, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Lisabona (15 decembrie 1941–1 septembrie 1944). Arestat în 1952 în România, a fost condamnat și închis 5 ani. Eliberat în 1956, a emigrat în Franța, unde a devenit membru corespondent la Institut de France.

3. Pamfil Șeicaru (1894–1980). Ziarist, director al cotidianului de dreapta *Curentul* între 1928 și 1944, când pleacă în Occident. Tribunalul Poporului îl condamnă la moarte în contumacie în 1945. În 1966 este grațiat de Ceaușescu cu sprijinul Securității. A locuit la Madrid până în 1975, când se mută la München. Publică diferite cărți, printre care cea a lui Karl Marx, *Însemnări despre români*, 1968.

4. Amuzant este că Eliade mărturisește a fi abordat atunci o mască de naivitate tocmai pentru a-și ascunde „diplomatic“ iritarea față de Șeicaru. Acesta îl va ataca violent în 1951, atunci când amândoi erau

O incompatibilitate profundă pare a se desena aici între intelectuali și oficiali ai României în străinătate. Această problemă îndelung persistentă, cred, prin diverse ambasade îl marchează în mod deosebit pe Eliade, rănit de contrastul dintre eficacitatea sa reală în propaganda culturală pentru România și lipsa de evaluare pozitivă a acesteia din partea colegilor „profesioniști”. Aici iese în evidență dubla natură a lui Eliade: el nu este un diplomat „profesionist”, în sensul că nu lucrează în sistem și conform sistemului, ci este un soi de diplomat „voluntar”, care lucrează din proprie inițiativă și este interesat de rezultate imediate în lumea intelectuală portugheză, mulțumindu-se doar să le anunțe sistemului. De aceea nu este surprinzător, deși rămâne dificil de înțeles, faptul că sistemul nu agreează succesele „pur personale” ale unui membru atipic al legației. Aceste nemulțumiri între „colegi” indică de fapt două abordări ale activității de propagandă, ireconciliabile între ele: activitatea individuală a unui om de cultură român printre confracții săi portughezi, precum Eliade, și o reprezentare politică a statului român în lumea oficială portugheză, precum Șeicaru. Ar fi interesant de comparat reacțiile lui Mircea Eliade cu cele ale lui Blaga, Aron Cotruș ori ale altor intelectuali români, ambadori sau funcționari la ambasadele românești din acea perioadă. Ar trebui atunci, de asemenea, comparată activitatea acestor intelectuali cu aceea a colegilor lor, funcționari

în exil, pentru vina lui Eliade de a-i fi cerut un ton mai urban în polemica dintre exilați. Eliade este atunci acuzat că a ignorat problemele grave ale țării (!), iar Șeicaru chiar se întreabă dacă Eliade „știe” că România a trecut prin război și ocupație sovietică! Păcat, aș zice, că Șeicaru n-a mai apucat să citească el însuși *Jurnalul portughez*. Vezi și M. Handoca (ed.), „*Dosarul*” *Eliade*, vol. VI, Curtea Veche, București, 2002, pp. 81–88.

de carieră, așa cum este ea documentată în arhivele Ministerului de Externe.

Intelectuali și oficiali

Mai este însă ceva. Cel care la începutul șederii la Lisabona lauda atâtea realizările culturale românești începe treptat să se întrebe dacă o anumită mediocritate nu e totuși caracteristică lumii care permite unui Pamfil Șeicaru și cutărui agent secret al Siguranței să revină mereu la putere.⁵ La 28 martie 1942, Eliade notează: „Copleșitoarea mediocritate a vieții culturale și a publicisticii românești. După ce citesc ziarele și revistele primite din țară, îmi vine să plâng. Încep să mă simt singur în România“. Un tunet din senin? De ce? Eliade avea atunci succes cu publicațiile sale în ziarul *Acção* și scria, cu greu, e drept, *Salazar și revoluția în Portugalia*; se plânge de acest lucru în chiar paragraful următor, din 31 martie 1942. Tre-cuseră trei ani de când era în străinătate, ceva mai puțin decât șederea în India, unde nu cunoscuse totuși asemenea îndoieli. Răspunsul la întrebare vine tocmai din diferența dintre aceste două perioade. Altfel decât la Calcutta, Eliade considera la Lisabona că „reprezintă“ cultura română și suferea personal, cred, când descoperea slăbiciunile sistemului din care făcea parte. Automatismul calm al relațiilor cu România, din India, de unde trimitea fără probleme manuscrise care erau imediat publicate acasă, dispare în Portugalia. Când merge la București, în iulie 1942, se acimatizează greu, „deși oamenii au rămas aceiași“. În cursul unei discuții „vehemente“ între vechii lui prieteni, la Mircea

5. Nu ne întrebăm de altfel și noi, la fel de exasperați, cum de a fost posibil ca atâtea vechi securiști să ajungă după 1990 oameni de afaceri de succes, imposibil de pedepsit?

Vulcănescu⁶ acasă, „intervine episodic“. „Am refuzat orice colaborare la revistele din țară“, mărturisește pe 10 decembrie 1942, când scrie totuși ceva pentru *Tribuna* din Cluj, dar scrie „greu și prost“, apăsător de sentimentul că cenzura nu-l va lăsa să apară. Nu știi dacă acest articol a fost publicat, căci pe 10 ianuarie 1945 notează că n-a mai scris în presa românească din aprilie 1940. Se miră, pe 28 august 1943, că M.R. Paraschivescu, om de stânga, poate publica sub aceeași cenzură, iar pe 14 ianuarie 1945 izbucnește chiar într-o diatribă contra aceluiași Paraschivescu, autorul unui articol din ziarul *Ecoul*, care-l ironiza pe „domnișorul Mircea Eliade, cel din India și din Portugalia“⁷. Paralelismul, cam forțat, pe care Eliade îl face apoi între viețile lor indică un Eliade muncind din greu, suferind, dar și bucurându-se de lucruri extraordinare, în fața unui Paraschivescu trăind o viață iremediabil mediocră, dar liniștită. Și totuși „el scria despre Serghei Esenin în 1942, iar eu nu puteam scrie despre Eminescu în 1938“, reflectează Eliade.

6. Mircea Vulcănescu (1904–1952), licențiat în Filozofie și Drept (1925). Participă la campaniile monografice ale lui Dimitrie Gusti și este asistent onorific al acestuia. Publică în *Cuvântul* și participă la simpozioanele asociației culturale Criterion. Este director al Asociației generale a Vănilor și subsecretar de stat la Finanțe. Obține prin negociere 8 vagoane de aur confiscate de URSS. În 1946 este condamnat la temniță grea. Publică numeroase cărți de sociologie și economie, printre care *Cele două Români* (1932) și *Dimensiunea românească a existenței* (1943). Este creditat, la moarte, cu rugămintea adresată colegilor de temniță: „Să nu ne răzbunați!“

7. M.R. Paraschivescu (1911–1971), om de stânga, adesea independent, scrie în interbelic în *Era nouă* și *Cuvântul liber*, apoi, după 1945, la *Gazeta literară*. Sprijină oarecum scriitorii tineri, politic independenți, din acei ani. Nu a ezitat însă, „în 1937, să salute eliminarea din învățământ a «delatorului» și «erotologului» Eliade“ (M. Handoca, ed., „*Dosarul*“ *Eliade*, vol. I, Curtea Veche, București, 1998, p. 144).

Cenzura era deci mai aspră sub Carol II împotriva scriitorilor de dreapta decât cea din timpul lui Antonescu împotriva scriitorilor de stânga? Posibil, dar de ce îl *durea* acest lucru atât de mult pe Eliade? Eu cred că „paradoxul Paraschivescu“ are un ecou atât de profund tocmai pentru că Eliade simte că în toți acești ani nu numai că România și românii se schimbaseră, ci și că *el* era pe cale să se schimbe. Nu este vorba numai de pericolul de sovietizare a țării, care-l chinuie atât după sfârșitul bătăliei de la Stalingrad (2 februarie 1943), și nici numai de riscul de a-și putea pierde postul de la Lisabona, ci, mai ales, de faptul că acestea, luate *împreună* cu „paradoxul Paraschivescu“, păreau *posibile indicii* că un șuvoi de evenimente îl putea târî pe el însuși, iremediabil, spre o ruptură de România, adică spre imposibilitatea de a se întoarce acasă. Cum, de altfel, știm acum, s-a și întâmplat. La Lisabona, el simte o anumită înstrăinare față de țara sa, pe care nu o simțise la Calcutta. Șecari și Paraschivești existaseră din belșug și în anii '30, dar Eliade reacționa atunci contra lor cu vigoarea pe care i-o cunoaștem din publicistică. Nici o cenzură nu se opunea însă în acea vreme scrierii nici unui articol, iar dacă îl „înjura“ vreun coleg de breaslă, treaba lui (Eliade nu citea din principiu, cred, nici un articol despre el însuși). Această lume nu mai exista acum, și nu mai exista chiar din 1938, nu din 1944. În decembrie 1931, el se întorsese relativ ușor în România, în ciuda finalului dramatic al șederii în India. Acesta putea fi interpretat și în altă cheie decât cea la care s-a oprit Eliade, anume ca un eșec de a se integra atât în India actuală, cât și în cea eternă. Totuși, experiența din India nu este văzută de Eliade ca un eșec, și nici nu cred că a fost.

În mod caracteristic, capitolul din *Memorii* care urmează revenirii la București este intitulat „Reîntoarcerea în mansardă“, pe când acela de după plecarea de la Lisabona, „In-

cipit vita nova“. În 1944, chiar dacă nu ar fi intrat Armata Roșie în România, nu mai era posibilă o reîntoarcere în mansardă: de altfel, aceasta nu mai exista, nici la propriu, darămite la figurat. Doisprezece ani după revenirea din India, Mircea Eliade simțea probabil că nu mai avea forța de a lua totul de la capăt, chiar în condiții politice normale. În 1932 credea în aceleași idealuri ca în 1928, exprimate într-un *Itinerariu spiritual* scris în 1927, ca și în capacitatea generației lui de a schimba țara. Își afirmase această credință în polemica cu Zaharia Stancu⁸ din 1936, în care cel din urmă considera că generația lui Eliade era „în pulbere“, în vreme ce Eliade, dimpotrivă, o prezenta în plin avânt, bazându-se pe valoarea unor Noica, Cioran, Sebastian, Holban sau a matematicienilor Moisil și Țițeica.⁹ În 1944, Eliade nu mai avea această credință: Șeicarii și Paraschiveștii păreau a câștiga partida, conformismul, a face legea. Ministrul de externe se plia deja presupuselor dorințe ale ocupantului sovietic, care, pe 9 septembrie, abia atingea Bucureștiul și-l concedia pe Eliade din postul său de la Lisabona. Eliade se gândea, poate, că Zaharia Stancu avusese dreptate și că generației criterioniste avea să-i urmeze o alta, „care va schimba fața culturii românești“. În 1936, prezicea Stancu, aceasta „nu s-a ivit încă. Va trebui însă să vie și va fi o generație dâră, tăcută, aspră [...], [care] va lua totul de la început, cu o muncă țărănească, încăpățânată și necurmată“¹⁰. În felul lui, Eliade simțea ivindu-se deja această generație aspră, care –

8. Zaharia Stancu (1902–1974), scriitor de stânga în interbelic, devine reprezentant de frunte al comunismului în literatura post-belică. Cel mai cunoscut roman, încă lizibil, este *Desculț* (1948).

9. M. Handoca (ed.), „*Dosarul*“ *Eliade*, vol. I, pp. 121–141.

10. *Ibid.*, p. 129. O tulburătoare prevestire, de altfel, căci în acest „stil Darie“, *plus* teroare, se va petrece în România atât colectivizarea agriculturii, cât și întronarea realismului socialist.

inversând ecuația polemicii cu Stancu – avea să *transforme* generația Criterionului „în pulbere”, prin exil, arestări, interdicție de publicare sau subtilă corupție.

Parisul „dintre” București și Lisabona

Independent de relațiile de la Lisabona ale lui Eliade cu românii veniți din țară, există semne ale schimbării lui și în alt sens. Aș spune că sentimentul propriei identități funcționează la el după principiul unei nisiparnițe fatale: pe măsură ce nisipul curge dintr-un vas, el urcă în celălalt, și reciproc. Altfel spus, în aceeași măsură în care substanța eliadescă se scurge din vasul românesc, ea urcă în cel occidental, și în exact măsura în care speranța de viitor urcă în acesta, ea se scurge, măcinându-i parcă sângele și oasele, din vasul românesc. Pe 16 noiembrie 1943, notează: „Am petrecut cincisprezece zile la Paris, de unde m-am întors cu două sute de cărți și cu inima bolnavă. Să stai în Portugalia când există Parisul!” Vorbise cu Cocteau, Paul Morand și Dumézil, iar René Grousset îi declarase că „Yoga a mea este *«le livre sur le Yoga»*”. „Îmi dau încă o dată seama că am de spus ceva nou acestor europeni.” Rămâne însă teama de catastrofa politică, dat fiind că frontul merge din ce în ce mai prost, prin avansul trupelor sovietice. „Primejdia e atât de europeană, încât nu mai pot judeca local, referind adică numai la noi.”

Dar altceva este decisiv: „La Paris, am aflat un lucru hotărâtor: nu poți fructifica pe planul universal al științelor activând în cadrul limitat al unei culturi minore”. Or el are „de spus ceva mare” și s-a hotărât să „pătrundă” în Europa: „Am încheiat – pe planul științific și eseistic – etapa românească. E riscant, dar și rezultatele vor fi considerabile”. Iată

Cuprins

<i>Notă asupra ediției 2010</i>	5
Cumpăna apelor, sau despre Mircea Eliade în Portugalia (<i>Studiu introductiv de Sorin Alexandrescu</i>)	7
1941	43
1942	64
1943	120
1944	183
1945	252